

Bartók török gyűjtése végre magyarul

Bartók Béla lényegében két alkalommal lépett ki népzene kutatóként az európai kultúra köréből. Első alkalommal egy hosszabb gyűjtő utat tervezett az algériai Biskra városba és környékére. Azonban a helyszínen rövidesen megbetegedett, és utóbb útját félbe kellett szakítania. A mindössze két hétre (Lampert 2015) kiterjedő szorgalmas tevékenységnek azonban mégis több mint 118 viaszhenger és 65 zenei lejegyzés lett az eredménye. A kutatás eredményeként született publikáció magyarul annak idején felerészben, majd röviddel később teljes formában németül jelent meg. Teljes magyar nyelvű kiadása csak 1966-ban vált hozzáférhetővé (Bartók 1966, Szöllösy szerk., 518–561. o.). A munka kritikusan szerint Bartók e műve mindmáig megkerülhetetlen azok számára, akik arab népzenevel akarnak foglalkozni.

Nagy zeneszerzőnk és népzene tudósunk másik „kiruccanása” az ázsiai Törökországba, Anatóliába vezetett. E gyűjtő út is csak néhány hétre sikeredett. Bartók 1936. november 2-án ért Törökországba, és valamikor a hónap végén érkezett vissza Budapestre (a szakirodalomból nem állapítható meg pontosan visszaérkezése dátuma, Sipos szerint azonban a vidéki gyűjtés maga kb. tíz napra korlátozódott (első, még ankarai felvételek november 16., első Adana-környéki felvételek: nov. 19., utolsó Adana-környéki felvételek: nov. 25.). Mindemellét ezúttal is több mint 64 cilinderre 101 zenei darab rögzítődött, majd belőlük 87 zenei lejegyzés (számozás szerint 59, a változatokkal együtt 78 énekes, illetve számozás szerint 6, változatokkal együtt 9 hangszeres példa) kerekedett ki, és került – a kis részben városi, nagyobb részben vidéki felvételeket követően – jegyzetfüzetbe.

Más kérdés, hogy a második világháború árnyékában, sőt, Bartók amerikai migrációja idején is e gyűjtés kéziratban (Deutsch Jenő-féle tisztázatban) maradt, a belőle előkészített könyv csak jóval halála után jelenhetett meg 1976-ban, és akkor is csak angol nyelven (bár mindjárt két különféle kiadásban, lásd a bibliográfiát).

Kétségkívül különösen szerencsés helyzet adódott viszont most, amikor végre megvalósulhatott, hogy Bartók törökországi gyűjtése végre magyarul is elérhetővé váljon, hiszen a kötet gondozására a jeles turkológus népzene kutató, Sipos János vállalkozott, aki éppen Bartók nyomdokain elindulva vált a török népek népzenejének kutatása területén nemzetközi hírű, kiemelkedő jelentőségű tudóssá (lásd egyik idevágó kötetét, magyarul 2002, angolul 2000), és aki mellest az egyetlen olyan etnomuzikológus nemzetközi méretekben is, aki Bartókhoz hasonlóan mintegy 10.000 zenei példát gyűjtött és jegyzett le különféle török népek (törökországi törökök, trákiai bektásik, azeriek, mangislaki és mongóliai kazakok, kirgizek, karacsáj-balkárok, illetve türkmének) köréből. Mint maga megvallja a kötet szerkesztői bevezetőjében:

„Magam 30 évvel ezelőtt ott kezdtem a török népek közötti kutatásaimat, ahol Bartók Béla abbahagyta, és bár szerényebb tehetséggel, de több idővel bírván folytathattam...”

Majd azonnal hozzát teszi:

„A törökségi népzene kben való jártasság ellenére egy Bartók-mű közreadása mindig nagy vállalkozás, erre teljes felelősséggel egy ember egymaga nemigen vállalkozhat. E kötet több munkatárs és kutató együttműködésének eredményeképpen született meg.” (37. o.)

Kétségtelen tény, ez a magyar nyelvű kiadás az előző két angol nyelvű kiadásnál is pontosabb, átgondoltabb, jobban szerkesztett formában kerül a hazai olvasók kezébe. Másrészt mentes azoktól a talán túlméretezett további elemzésektől, amelyeket Ahmet Adnan Saygun török zeneszerző az Akadémiai Kiadó-féle közreadáshoz fűzött (ő mellesleg egyike azon fiatal zeneszerzőknek, akik annak idején Bartókot elkísérték *Adana-környéki* gyűjtésére). És legyünk őszinték, a kották közlésekor szerencsére nem a Bartók-féle átírás Deutsch Jenő-féle tisztázata, hanem korszerű kottagrafikai technikával előkészített notáció került a kötetbe.

Hadd hangsúlyozzuk mi is azt, amit Sipos János idézett soraiban megjegyzett, e mintaszerű kiadvány megszületését számos kiváló kutató és technikai munkatárs összefogása tette lehetővé. Mezei Jánosné Csonka Szabina készítette el a rendkívül figyelmes munkát igénylő kottagrafikákat Lipták Dániel és Sipos János ellenőrzése mellett. A dalszövegek (Bartók változatait is figyelembe vevő) fordításának feladatát – a közreadón kívül – Csáki Éva és Sipos Katalin látta el. A nyelvi-szerkesztői ellenőrző munkát Ferenczi Gábor és Katona József Álmos végezte. Az általános lektori áttekintés feladatait viszont a napjainkban Amerikában élő kiváló Bartók-szakértő zenetudós, Lampert Vera látta el.

Bartóknak ez a török zenei gyűjtése, amely lényegében csak egy szűk mintavétel, mégiscsak minduntalan előtérbe kerül – vagy kellene kerülnie, hiszen a zenetnoló-

gusnak is oly kiváló magyar zeneszerző már az első török népzenei mélyfúrások során ráérezett a magyar és török népzenei anyag rokonságára (szinte ugyanúgy párhuzamokat vázolja, mint korábban az arab zenei gyűjtése nyomán tette ezt). Mellesleg éppen ezen az úton folytatja, igyekszik kiteljesíteni Sipos János a Bartók által megkezdett komparatizistikai törekvéseket.

Mindemellett nem állhatjuk meg, bár tudjuk, Kodály *egykor* országában a kottaolvasás tudománya erősen lehanyaglott, hogy ide ne idézzünk egy példát a zenei lejegyzésekből. Aki nem tudja a kottafejeket értelmezni, annak is benyomása támadhat arról az aprólékos pontosságról, amellyel Bartók az ilyen gazdagon díszített (melizmákat vagy másként mellékhangokat magába foglaló) énekeket lektatározta.

De éppen e gazdagon díszített dalműpélda kapcsán merül fel egyetlen hiányérzetem. Évtizedekkel ezelőtt megjárta a kezemet egy Bulgáriában kiadott szakkönyv, amely teljes egészében a bolgár népzene díszítőelemeit (melizmák) vizsgálta. Sajnos

1 a.

Nenni *

1 - 7, 8 (> 8, 8, 8, 6,),

♩ = 276

1. Da - gul-cu-lar da-ma dol-du, _____

Dam ba-si-ma _____ zin-dan ol-du.

Ba - ban duy-du, _____ Şam-dan gel-di,

Nen-ni yau-rum, _____ nen-ni;

(r?) Ye-di yıl-da _____ bir bul-du-gum _____

Nen-ni gu-zum, _____ nen-ni.

2. Nen-ni çal-dum _____ sa-de-si-ne - iy,

At-lm in - miş _____ o-da-si-na.

1 a. Nenni *

1 - 7, 8 (> 8, 8, 8, 6,),

$\text{♩} = 276$

1. Da - uul-cu-lar da-ma dol-du, _____

Dam ba-si-ma _____ zin-dan ol-du.

a Ba - ban duy-du, _____ Şam-dan gel-di, _____

Nen-ni ya-um, _____ nen-ni; _____

a szöveget – a bolgár nyelvet nem ismerve – nem tudtam elolvasni, de a gazdag kottaidézetek adtak bizonyos benyomást. Talán érdemes lett volna a bartóki lejegyzésekben is oly gazdagon fellelhető díszítőelemek kapcsán egy rövid elemző részt beilleszteni a kötet közreadójának bevezetőjébe, hiszen úgy tűnik, vannak szép számban első rápillantásra is sajátos, ismétlődő elemek a díszítésekben (pl. hogy az adott példa két szakaszában azonosak-e díszítések vagy különbözőek, utóbbi a rögtönzéses jelleget sugallja, az előbbi talán egyfajta folyamatos hagyomány létezését).

Más kérdés, hogy akár Bartókra, vagy éppen Sipos Jánosra gondolva, akik kétséget kizáróan a népzenei kottázás olimpiai bajnokai (mintegy 10.000 lejegyzés-számukkal), óhatatlanul felmerül annak a világ népzene-tudományában, zene-etnológiájában az utolsó évtizedekben bekövetkezett eltolódásnak a súlyos kérdése, amely a zenétől magától a zeneszociológiának a zene társadalmi megélésének kottáktól mentes feltárására törekvő irányába mutat, és amelynek következménye a zenei lejegyzések számának a csökkenése, a zenei átírás fontosságának a lebecsülése. Könnyen tetten érhetjük ezt a tendenciát szakirodalmi tételek felsorolása helyett, ha fellapozzuk Laki Péter cikkét az egyébként sajnálatosan megszűnt *Holmi* c. folyóirat egyik 2006-os számában:

„... érdemes feltenni a kérdést: hogyan látja a mai népzene-kutatás Bartókot, aki – ezt ismét senki sehol nem vitatja – a tudományág úttörői közé tartozik. Ehhez képest óriási meglepetés, hogy a Garland Kiadó által megjelentetett hétkötetes sorozatban, amelyben Kay Shelemay a nemzetközi népzene-kutatás klasszikus szövegeit gyűjtötte össze, Bartók egyetlen szóval sem szerepel (mellesleg Kodály sem). Az amerikai népzene-kutatás egyik kulcsfigurája, [*az egyébként osztrák származású – B. Sz.*] Bruno Nettl volt tanítványával, Philip Bohlmannel közösen szerkesztett egy, a népzene-kutatás történetével foglalkozó tanulmánykötetet; Bartók neve itt is csak el-elvétve fordul elő – kivéve azt az egyetlen cikket, melyben a pozsonyi Oskár Elschek a közép-európai térség etnomuzikológiájának történetét ismerteti. A többiek csak érintőlegesen írnak Bartókról, ha említik egyáltalán, mint azoknak a korai kutatóknak egyikét, akik nagyjából egy

időben, a XX. század elején, elkezdték feltárni országaik népzenei hagyományait. E generáció tagjai között, mint Stephen Blum, a City University of New York professzora hangsúlyozza, óriásiak voltak a metodológiai és filozófiai különbségek. De arra sem Blum, sem más nem tett kísérletet, hogy a különböző megközelítési módokat mint párhuzamos jelenségeket összehasonlítsa és kiértékelje.

Megbocsáthatatlan mulasztásról, bűnös feledékenységről vagy a kis ország megszo-
kott perifériára szorulásáról van szó? Természetesen valamennyiről; mindazonáltal nem
haszontalan kissé a felszín alá hatolni és elgondolkozni az említett metodológiai és filo-
zófiai különbségek okain és következményein.”

Ami a Garland-féle sorozatot illeti, magam az afrikai zenei kötetet ismerem: nagyszá-
mú hasznos ismeret ellenére a szerkezete átgondolatlan, és hatalmas hiátusok tarkítják.
Amit viszont Bruno Nettle-re vonatkozik, megvallom, sok évvel ezelőtt folyamatosan
hanglemezeket cseréltem vele, és ő közben szinte minden művét elküldte a számomra.
Amikor Laki cikkét elolvastam, előkaptam Nettle könyveit, és íme, valóban bennük sok
minden érdekes és hasznos dologról szó esik, de kottaképek csak elvétve találhatók eme
könyvek oldalain.

Hadd hegyezem ki a kérdést. Meggyőződésem, úgy is mint zenei végzettségű szak-
embernek, hogy a zene maga kottakép nélkül megközelíthetetlen. Egy Európán kívüli
terepen sok sajátos szokás, zenélési alkalom, ünnepekkel összekötött zenei megnyilvá-
nulás, családi muzsikálás kap helyet a mindennapokban és az ünnepeken, ezek értelme-
zése (az életkorszakokhoz fűződő vagy az év ciklikus ünnepeinek és a társadalom életé-
nek kapcsolódásai) lehetnek gyűjtés, feltárás, elemzés témái. De magának a zenének a
belső világát megismerni csak kotta alapján lehetséges. És ha oly gazdagon díszített elő-
adásmódról van szó, ami Bartók török vagy akár arab népzenei átírásaiban mutatkozik,
még inkább szükséges a kottakép, hogy megérthessük, mi is zajlik magában a zenében.

Egykoron módomban volt hozzájutni egy mozambiki zenei hagyományokat ismertető
hanglemezhez, amelyen egy olyan példa is található volt, amelyben a kórus az európai
egyházi zene hatására már *jól temperált* (Bach nyomán az oktávot tizenkét egyenlő fél-
hangra felosztó) hangrendszerben zengedett, míg a hangszeresek a régi hagyományok-
nak megfelelően ún. természetesi rendszerekre (a jól temperált hangolástól csekély eltéré-
seket mutató módon) voltak hangolva. Az előadás elképesztő zenei interferenciát hozott
létre, amely vélhetően még a zeneileg képzetlenebb fül számára is érzékelhető kellett,
hogy legyen, ugyanakkor ez a megszólaltatás nem volt elviselhetetlen, hanem éppen le-
nyűgöző benyomást tett. De ennek a jelenségnek a felfedezése, feltárása, megközelítése,
egyáltalán tudatosítása csak zeneileg, a zenét magát szemügyre véve lehetséges. Attól
még minderről mit sem tudunk, ha a kórus öltözékét, az egyes hangszereseket, a hangszer-
játékosok viselkedését, a dalok szövegeit, vagy akár a zenélési alkalom jelenségkörét
helyezzük boncaszatra.

Éppen ezért kell végül is azt állítanom, a lassan elmúló hagyományos zenei világ
megőrzését elsősorban és mindenekelőtt és csakis a kottalejegyzések teremthetik meg a
jövőző nemzedékek számára. És e tekintetben a *bartókbélák* és *siposjánosok* produk-
ciója – mert szerencsére a magyar és a nemzetközi népzenei tudományban vannak hoz-
zájuk hasonlóak (gondoljunk csak itt hirtelenében magyar vonatkozásban Vikár László
volga-káma-bjelaja-vidéki, Vargyas Lajos mongol, Kárpáti János tuniszi, Sárosi Bálint
etiópiai, Halmos István venezuelai indián, Torday Emil afrikai vagy Tóth Margit és
Borsai Ilona kopt lejegyzéseire és zenei elemzéseire – örökkévaló értékévé fog válni az
egyetemes emberi kultúrának és a világ művelődéstörténetének.

BIBLIOGRÁFIA

BARTÓK Béla

- 1966 *Bartók Béla összegyűjtött írásai*, I. kötet, közreadja: Szöllősy András, Budapest, Zeneműkiadó Vállalat, 943 oldal. (több kötet nem jelent meg)
- 1976 *Turkish Folk Music from Asia Minor*, ed. Benjamin Suchoff, Princeton, Princeton University Press, 296 old.
- 1999 *Írásai 3 / Írások a népzénéről és a népzene kutatásról I*, közreadja: Lampert Vera, Budapest, Edition Musica, 446 old.
- 2016 *Írásai 4 / Írások a népzénéről és a népzene kutatásról II*, közreadja: Lampert Vera, Budapest, Editio Musica, 506 old.

KÁRPÁTI János – VIKÁRIUS László szerk.

- 2006 *Bartók és az arab népzene / Bartók and Arab Folk Music*, Budapest, Magyar UNESCO Bizottság – Európai Folklor Intézet – Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet, CD-ROM.

LAKI Péter

- 2006 *Bartók és a nemzetközi etnomuzikológia. Holmi*, augusztus, 18. évf., 8. szám, 1070–1073. o.

LAMPERT Vera

- 2015 *Bartók és az arab zene. Forrás*, 2015, 47. évf., 2. szám, február, 82–87. o.

SAYGUN. A. Adnan

- 1976 *Béla Bartók's Folk Music Research in Turkey*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 411 old.

SIPOS János

- 2000 *In the Wake of Bartók in Anatolia*. Budapest, Európai Folklor Intézet, 221 old.
- 2002 *Bartók nyomában Anatóliában*. Budapest, Balassi Kiadó, 201 old. + I–VIII. képtábla.

(Bartók Béla: Török népzene Kis-Ázsiából. Magyar fordítás és kották, közreadja: Sipos János, Budapest, 2019, L'Harmattan, TIT Kossuth Klub Egyesület, MTA BTK Zenetudományi Intézet, Gül Baba Örökségvédő Alapítvány, 274 p.)